

ლევან გარსიაშვილი

ვეფხისტყაოსანი

სამხედრო ხელოვნების ისტორიის მასალები

სახელმწიფო გამომცემლობა
სამხედრო სექტორი
ტ ფ ი ლ ი ს ი
1
9
3
7

რედაქტორი – მ. გობრონიძე
კორექტორი – ჩ. გაბესკირია
გამომშვები – ალ. ჩხენკელი
გად. წარმ. 15/V. ხელმ. დასაზ. 31/V 37 წ.
წ. ზ. 5 X 8. ქ. ზ. 72 X 105. ფ. რ. 2 ფ.
შეკვ. № 698. მთ. № 60 380. ტირ. 3000

სახელგამის პოლიგრაფკომბინატი, ჟორესის № 5

„ვეფხისტყაოსნიდან“ ამოკრეფილი მასა- ლები სამხედრო ხელოვნების ისტორიი- სათვის

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ იშვიათია ისეთი დარგი ხელოვნებისა, რომელიც ისე მკაფიოდ გამოხატავდეს ისტორიული ხანის სოციალურ-ეკონომიურ ფორმაციას, როგორც სამხედრო ხელოვნება. ეს იმიტომ, რომ „არაფერი არაა ისე დამოკიდებული ეკონომიურ პირობებზე, როგორც სწორედ ჯარი და ფლოტი. შეიარაღება, შემადგენლობა, ორგანიზაცია, ტაქტიკა და სტრატეგია, უწინარეს ყოვლისა, განსაზღვრულ დროის წარმოებისა და კავშირგაბმულობის საფეხურზეა დამოკიდებული“¹.

ამის გამო, თუ გვსურს კარგად გავეცნოთ და გავიგოთ რომელიმე ხალხის წარსული, საჭიროა გულდასმით შევისწავლოთ ამ ხალხის სამხედრო ხელოვნების ისტორია.

ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა და უადრესად საჭიროც ქართველი ხალხის წარსულის გაცნობისათვის, საფუძვლიანად შევისწავლოთ მისი წარსული სამხედრო ხელოვნების ისტორია. ეს მით უმეტეს, რომ ქართველი ხალხის წარსული, მისი ისტორია, უხვად შეიცავს ომების ისტორიას.

Фрю Энгельс „Анти-Дюринг“ – партиздат, Москва, 1934 г.
გვ. 119.

სამწუხაროდ, ამ მხრივ დღევანდლამდე თითქმის არაფერი გაკეთებულა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდე ფელეტონურ წერილს, რომლებიც, უკეთეს შემთხვევაში, გამოდგება მხოლოდ მასალად სამხედრო ხელოვნების ისტორიისათვის.

ცხადია, ამ დიდი ნაკლის შევსებას შევძლებთ მხოლოდ მომავალში. ახლა კი საჭიროა შეგროვდეს და დამუშავდეს საჭირო მასალა.

ამგვარ მასალის ერთერთ მდიდარ და საიმედო წყაროს წარმოადგენს მხატვრული ლიტერატურა.

ჩვენ განვიზრახეთ ამ თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლა. „ვეფხისტყაოსანი“ მონუმენტალური ძეგლია არა მარტო მხატვრული ხელოვნებისა, არამედ იგი სამხედრო ხელოვნების ისტორიისათვისაც მეტად საინტერესო და საგულისხმო მასალას გვაძლევს.

ამ თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლა შუქს მოჰფენს ბევრ სხვა საკითხსაც და გაადვილებს ამ დიდი განძის შეთვისებას და შეგნებას.

სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია იარაღი, სამხედრო ორგანიზაცია, მეზრძოლის თუ ჯარის გაწვრთნა-მომზადება, საბრძოლო წყობილება და ბრძოლის წარმოების წესი (ტაქტიკა, სტრატეგია), ჯარის მართველობა და დისციპლინა. თუ ყველა არა, მეტი წილი ამ ელემენტებისა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საკმარისად ფართოდ და ნათლად გამოსახულია „ვეფხისტყაოსანში“.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენებულია:

იარაღი: ა) სასროლი იარაღი: მშვილდი და ისარი კაპარჭით.

„აჰა მშვილდი და ისარი და მკლავი დაუშრომელი“ (78)/

ხრმალ-კაპარჭი მოიმაგრა, მკლავნი გაიმამა-
ცურნა“ (97).²

ბ) მკვეთრი იარაღ: შუბი, ლახვარი, ხმალი ანუ
შიმშერი და მისი ნაწილი კოტა, სახნისი ძელზე
წამოგებული და დანა.

შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ, – ვაქებ, ხრმა-
ლო, ვინცა გლეხა“ (488).

„ხრმალ გამოწვდილი მივუხე, მივეც ლახვართა სო-
ბასა“ (969).

„ვის შვენის, ლომსა, ხმარება შუბისა, ფარშიმ-
შერისა“ (3).

„ჩვენ ქაჯეთს ქაჯთა მეომრად დავაგნეთ ხრმალთა
კოტანი (1453).

„მას ნავსა ნავთა სალენად სახნისი ჰგია ძელითა“
(

„ხელი მოჰკიდა, მიწასა დაასკვნა, დჰკლა დანითა“
1 (1178).

გ) დაცვითი იარაღი: ფარი ანუ დარაკა, მუზმრადი
და მისი ნაწილი ზარადი, ჩაბალახი, ჯაჭვი მვეულებრივი
და საკურტაკე, ჯავშანი, ქაფი (სამხარილლიე ჯავშანი)
და საბარკული (საწვივე ჯავშანი).

„ზედა ეწერა“ აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო,
ჯაჭვ-მუზარდი, აღმასი, ხრმალი ბასრისა მჭრე-
ლიო“ (1433).

„დაეხურა ზარადები, პირსა მათსა უფარვიდა“ (1444).

„მათი მესმა დაპირება, ჩაბალახთა ჩამოხურვა (657).

„ვიდობანი გახსნეს, ჰპოვეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,
რასაცა ვით შეიმოსენ მეომარნი სამნი ყმანი,

ჭინაძის რედაქციით გამოცემული „ვეფხისტყაოსნიდან“.

როგორც აქ, ისე ყველგან ტექსტი მოყვანილია – კონსტ. ჭი-

ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული მათი გვანი“
(1434).

დავეკაზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, ქაფითა“
(483).

„ცხენსა შევჯე წაცამოველ ჯაჭვი მეცვა საკურტაკე“

„გათენდა, გაჩნდეს, მიმართეს თავისთავ ჰქონდა
ფარები“ (1479).

ჩამოთვლილი იარაღის გარდა მოხსენებულია ლახტი, მაგრამ საეჭვოა, რომ ეს იარაღი იმ დროს ხმარებაში ყოფილიყოს; ეს სიტყვა მთელ ნაწარმოებში ორჯერაა მოხსენებული. პირველად ტარიელი რომ უამბობს ავთანდილს გამოქვაბულიდან დევების გაძევების და მათთან ბრძოლის ამბავს, მოუთხრობს: „**მათითა ლახტის ცემითა ქვეყანა შეირყეოდა**“ (699). მეორე შემთხვევაში, ფატმანმა, რომ უამბო ავთანდილს ჩაჩნაგირის შესახებ და სთხოვა მისი მოკვლა, ავტორი მოგვითხრობს: „**რა ესე ესმა ავთანდილს ლაღსა, ბუნება-ზეარსსა ადგა და ლახტი აიღო**“ (1172), მაგრამ, ვიმეორებთ, ლახტი ისეთი იარაღი არ უნდა იყოს, რომელსაც მაშინ მეზრდოლნი ხმარობდნენ, რადგანაც პირველ შემთხვევაში ავტორი ამ იარაღის ხმარებას მითოლოგიურ დევებს მიაწერს, მეორე შემთხვევაში კი თვით ავთანდილსაც არ მოუხმარია ლახტი. უეჭველია, თუ ავთანდილს ლახტი სჭირებოდა, გამოიყენებდა კიდეც მას. ავთანდილმა კი ჩაჩნაგირს „**ხელი მოჰკიდა, მიწასა დაასკვნა, დაჰკლა დანითა**“ (1178), ჩაჩნაგირის ორ დარაჯა მონას კი „**თითო ხელი ყელსა მიჰყო, მუნვე მისცა სულთა ხდასა, თავი თავსა შეუტაკა, გაურიგა ტვინი თმასა**“ (1177). ამის გარდა, არც ავთანდილის, არც ტარიელის, არც ფრიდონის, არც სხვა პერსონაჟის იარაღის აღწერის დროს ავტორი არ იხსენიებს ლახტს. ცხადია, მეორე შემთხვევაში ეს სიტყვა გადამწერს შეცდომით შეუტანია.

მოხსენებულია კიდევ კეტი რკინისა: „**მას ხელთა კეტი რკინისა ჰქონდა ხელითა ცალითა**“ (1104) და კიდევ „**კეტი ჰკრა, ძელი მოსტება ლომს მკლავი არ უდრკებოდა**“ (1105); მაგრამ საეჭვოა, რომ რკინის კეტიც ავტორის დროს ჩვეულებრივი იარაღი ყოფილიყოს. ჯერ ერთი სამხედრო ხელოვნების ისტორიიდან ვიცით, რომ არც ერთ კულტუროსან ხალხს კეტი რკინისა არ გამოუყენებია, როგორც ჩვეულებრივი საბრძოლო იარაღი, ქვემოთ კი დავინახავთ, რომ ავტორის დროინდელი საზოგადოება მატარებელია შედარებით მაღალი კულტურისა. ამას გარდა მთელ ნაწარმოებში მხოლოდ ავთანდილი ხმარობს რკინის კეტს, ისიც განსაკუთრებულ შემთხვევაში. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ ავტორი საჭიროდ სთვლის განმარტოს ამ, როგორც ეტყობა, უცნაური იარაღის ხმარება. ს. კაკაბაძის გამოცემაში (ტფილისი, 1927 წ.) ზემოთ მოყვანილი სტრიქონი „ვეფხის ტყაოსანში“ იკითხება ასე: „**კეტი ჰკრა, ძელი მოსტება, სხვით არად არ მოსტყდებოდა**“.

მოხსენებულია კიდევ „ნაჭედი მახრახი“, რომელსაც ტარიელი ორ შემთხვევაში ხმარობს, როგორც საბრძოლო იარაღს (98, 228), მაგრამ „ნაჭედი მათრახიც“ არ უნდა იყოს იმდროინდელი საბრძოლო იარაღი. თუ მათრახი ტარიელის ხელში იგივეობს საბრძოლო იარაღთან, ეს იმით აიხსნება, რომ ტარიელს „**ხელთა ნაჭედი მათრახი ჰქონდა უსხოსი მკლავისა**“ (88) და ამით ავტორს სწადია მხოლოდ ტარიელის ბუმბერაზობა გამოხატოს. აქვე გაკვრით უნდა აღინიშნოს ის პატარა შეცდომა, რომელიც დაშვებულია „ვეფხისტყაოსნის“ თითქმის ყველა გამოცემაში და ერთგვარ გაუგებრობას იწვევს. მხედველობაში გვაქვს 1433 ტაეპი კ. ჭიჭინაძის რედაქციით: „აქა სძეს აზჯარი საკვირველიო, ჯაჭვ-მუზარადი, ალმა-

სი, ხრმალი ბასრისა მჭრელიო“. აღმასი, როგორც ძვირფასი ქვა, ცხადია, საბრძოლო იარაღად არ ჩაითვლება, აქ კი ჩამოთვლილია საბრძოლო იარაღი, მაშასადამე, სიტყვა აღმასი აქ ნახმარია მჭრელის მნიშვნელობით, როგორც თვისების გამომხატველი (ზედსართავი სახელი) და უნდა იკითხებოდეს ასე: „აღმასი ხრმალი, ბასრისა მჭრელიო“, ე. ი. მძიმე – ხმლის შემდეგ უნდა დაისვას.

ზოგიერთ გამოცემაში (მაგალითად ბროსეს გამოცემაში) სიტყვა „აღმასის“ მაგიერ ამ ტაეპში ნახმარია სიტყვა „აბჯარი“, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ეს სიტყვაც ამ ტაეპში შეცდომით უნდა იყოს გადამწერის მიერ შეტანილი. სიტყვა აბჯარი „ვეფხისტყაოსანში“ 35-ჯერ არის მოხსენებული და ყოველთვის ზოგადი მნიშვნელობით – საერთოდ ყოველგვარი იარაღის შეკრებითი სახელის მნიშვნელობით, თუ ზემოთმოყვანილ ტაეპში აღმასის მაგიერ სიტყვა აბჯარს ჩავწერთ, მაშინ უეჭველია, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სიტყვა „აბჯარს“ კერძო მნიშვნელობაც ჰქონია, რადგანაც აქ ჩამოთვლილია ცალ-ცალკე იარაღი. სიტყვა „აბჯარის“ კერძო მნიშვნელობა, ჩვენის აზრით, დასაშვებია მხოლოდ, როგორც ტანთსაცვამი ჯაჭვისა. ამ შემთხვევაში კი გაუგებარი იქნება ნაწარმოების ბევრი გამოთქმა აბჯრის შესახებ, მაგალითად: „შეირტყა წელსა აბჯარი“ (216), ან „უბრძანა, ხელთა აიღეთ აბჯარი თქვენ საომარე“ და სხვა. უეჭველია, უფრო მართებულია ამ ტაეპში სიტყვა „აღმასი“.

როგორც სჩანს, ქვის ტყორცნასაც ჰქონია მაშინ ადგილი. ტარიელი უამბობს ავთანდილს ფრიდონის მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლის შესახებ: „**ქვითა დავლენეთ წვივები**“ (661), მაგრამ არაფერია ნათქვამი, ხელით სტყორცნიდნენ ქვას, თუ იყო რაიმე სატყორცნი იარაღი. უეჭველია, ეს იარაღი შურდულისებური რამ უნდა ყო-

ფილიყო. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსიც მოგვითხრობს: „წამოდგეს ბანთა და შუაკართა ზედა ისრის მსროლელნი და ქვის მტყორცებელნი“ („ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა. ტფილისი, 1897 წ. გვ. 434).

მოხსენებულია კიდევ სიტყვა ხანჯალი, მაგრამ საეჭვოა, რომ ეს სიტყვა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის მიერ იყოს ნახმარი, რადგანაც ხანჯლის მნიშვნელობით ავტორი 15 შემთხვევაში ხმარობს სიტყვა **დანას** და მხოლოდ ერთხელ **ხანჯალს**. უეჭველია, ეს სიტყვაც შემდეგაა ჩამატებული.

გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად, აღსანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება. ს. კაკაბაძე სიტყვა **კოტას** განმარტავს, როგორც ლახტს („ვეფხისტყაოსანი“, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით, 1927 წ. გვ. 197). „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტიდან კი ცხადად სჩანს, რომ ამ ნაწარმოების ავტორი სიტყვა კოტას ხმარობს ხმლის ტარის მნიშვნელობით. თუ დავუშვებთ ს. კაკაბაძის განმარტებას, გაუგებარი და უაზრო იქნება გამოთქმა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორისა: „ხრმალთა კოტანი“ (1433).

ჩვენ ვიცით, რომ თოფის წამალი და ცეცხლმსროლელი იარაღი პირველად გამოიყენეს ესპანეთში არაბებმა, ქალ. ალჟესირასს რომ ალყა შემოარტყეს, მე-13 საუკუნის დამდეგს.³⁾

აღსანიშნავია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს არც თოფის წამალზე, არც ცეცხლმსროლელ იარაღზე.

სამხედრო ორგანიზაცია – ნაწარმოებიდან მკაფიოდ არ სჩანს, ჰგულისხმობს თუ არა ავტორი მუდმივ ჯარს,

). П. И. Майн „Стрелковое оружие“, изд. Артил. Академии РККА, 1934 г., г. Ленинград, გვ. 12.

თუმცა უფრო საფიქრებელია, რომ ჯარი მუდმივი იყო. ჯარი იკრიბება საჭიროების და მიხედვით, მშვიდობიანობისას ნადირობისათვის და ომიანობისას – ბრძოლისათვის. ტარიელი ასე უამბობს ავთანდილს ხატაელებთან საბრძოლველად მზადებას:

„ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია, იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი, მოკრბეს ინდოთა სპანიაო“

და მეორე შემთხვევაში:

„კაცი გავგზავნე, ვაცნობე ყოვლგან ლაშქარსა ყველასა“ (603).

როსტევან მეფე და ავთანდილი რომ სანადიროდ გაემზადნენ, ავტორი მოგვითხრობს „ლაშქარნი სამზოდ აწვივნესო“ (74). აქედან სჩანს, რომ ლაშქარის გაწვევის წესიც უნდა ყოფილიყო წინასწარ დამუშავებული. სამწუხაროდ, ნაწარმოებიდან არ სჩანს, როგორი იყო თვით წესი ლაშქრის გაწვევისა.

ლაშქრის მეზრძოლთა რიცხვი, როგორც სჩანს, დაახლოებით მაინც აღრიცხული უნდა ყოფილიყო. ავტორი ავთანდილის შესახებ ერთს შემთხვევაში ამბობს: **„ავთანდილ პირმზე სპასპეტი ლაშქრისა ზევრ ათასისა“** და როსტევან მეფის შესახებ, პოემის დასაწყისში **„ლაშქართ-მრავალი, ყმიანი“**.

თუმცა ლაშქარი მეფის განკარგულებით იკრიბება, როგორც ეტყობა, ლაშქრის ცალ-ცალკე სპათა უშუალო მეპატრონე – ის მემამულე უნდა ყოფილიყო, ვის მიწა-წყალზედაც იკრიფება ლაშქარი.

იმ თანამედრობის პირთა მიხედვით, რომლებიც მოხსენებულია „ვეფხისტყაოსანში“, ძნელია იმ დროინდელ სამხედრო ორგანიზაციის სავსებით აღდგენა, მაგრამ ამ მხრივაც საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენებული არიან შემდეგი თანამდებობის პირნი: სპასპეტი, ამირსპასალარი, სპასალარი, ამილბარი, ამილახორი, მარზაპანი.

„ავთანდილ იყო სპასპეტი მე ამირსპასალარისა

ერთი სამეფო საკარგემო, უბოძა ამილბარობა.
თვით ამილბარსა ინდოეთს აქვს ამირ-სპასალა-
რობა“ (348).

„ამილახორო“ მოასხი რემა, ჯოგი და ცხენია“ (56).
„გუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია;
„კვლა ფრიდონისნი აავსნა, სპა ჰყვა, თუ სპასალა-
რები“ (1569).

სპასპეტი და ამირსპასალარი, როგორც სჩანს, უმაღლესი თანამდებობის პირნი იყვნენ. მათ ექვემდებარებოდა სახელმწიფოს მთელი ლაშქარი. ამ ორ ტერმინს ავტორი ხმარობს ერთსა და იმავე მნიშვნელობით, იგი დაახლოვებით უდრის ჩვენი დროის მხედართმთავარს ანუ მთავარსარდალს. ამილბარიც დიდი თანამდებობის პირი ყოფილა, თითქმის მეფის სწორი. ტარიელი თავის თავზე ამბობს:

„ამილბარი ვარ, ხელმწიფე, სრულად ინდონი მმონობენ“ (407).

და თავის მამა ამილბარზე:

„თვით მეფე მან მამაჩემი დაიჭირა სწორად თავსა,
თქვა ჩემებრივ ამილბარი, ნამღევი ვარ, ვისაც
ჰყავსა“ (349).

მაგრამ ნაწარმოებიდან არ სჩანს, რა მოვალეობას ასრულებდა ამილბარი. მართალია, „თვით ამილბარსა ინდოეთს აქვს ამირსპასალარობა“ (348), მაგრამ ამილბარის თანამდებობითაც რაღაც მოვალეობა ჰქონია დანიშნულ პირს, რადგანაც ფარსადან მეფე ტარიელს, რომ

ამილბარად ნიშნავს, ეუბნება: „შენ გკონდეს ამილბარობა, ქმნა მისვე საურავისა“, ნაწარმოებიდგან კი არ სჩანს, რაში გამოიხატებოდა ეს „საურავი“.

ლაშქარი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იყოფოდა რაზმებად და სწორედ ამ რაზმების მეთაურნი უნდა ყოფილიყვნენ სპასალარნი, თუმცა ეს ნაწარმოებიდგან ნათელი არაა.

როგორც სჩანს, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, რიგის სპასპეტნიც უნდა ყოფილიყვნენ, რადგანაც ერთ ალაგას ავთანდილი თავის თავს „დიდი სპასპეტს“ უწოდებს. ამის გარდა თვით ავტორი ავთანდილზე ამბობს, „ძე ამირსპასალარისა“. მაშასადამე, ავთანდილი უბრალო სპასპეტი კი არა ყოფილა, არამედ „სპასპეტი ლაშქრისა ბევრ ათასისა“. იყვნენ იმის გარდა რიგის სპასპეტნიც იმავე მნიშვნელობით, როგორც სპასალარნი. მარზაპანებს ევალებათ ჯარის შეკრება. არ სჩანს, მარტო ამაში გამოიხატებოდა მათი მოვალეობა, თუ სხვა რამეც ევალებოდათ, შესაძლებელია ისინი იყვნენ თემების, როგორც სამხედრო ოლქის, უფროსნი.

ყველა ჩამოთვლილი თანამდებობის პირნი მშვიდობიან დროსვე ინიშნებიან და ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას. ეს უტყუარი საბუთია იმისი, რომ იმ დროს ჯარის ორგანიზაცია წინასწარვე იყო გათვალისწინებული, მით უფრო შეგვიძლია ამის მტკიცება, რომ ჯარი შეკრებისას ეწყობა, წინასწარ განსაზღვრულ წესით: „დაიწყეს დგომა ლაშქართა თემ-თემად, დას-დასებისა“ (595).

მაშასადამე, ჯარი ეწყობა „თემ-თემად დას-დასებისა.“ საინტერესოა და გამოსარკვევი ჯარის „თემ-თემად“ დაწყობა. თემი, როგორც საბა-სულხან ორბელიანი განმარტავს, „ქვეყნის ერთი ნაწილია“, მაშასადამე, თემი სახელმწიფოში შემავალი ტერიტორიული ერთეულია, საიდა-

ნაც ჯარი იკრიბებოდა ძველად. უეჭველია, განსაზღვრულ თემიდან შეკრებილი ჯარი შეადგენდა ცალკე სამხედრო ერთეულს, ამის გამოც ჯარი ეწყობა თემ-თემად⁴. ცხადია, თემს განსაზღვრული სამხედრო ვალდებულებანი ჰქონდა. სამწუხაროდ ნაწარმოებიდან არ სჩანს, რაში გამოიხატება ეს ვალდებულებანი, ჯარის შეკრების გარდა, ან როგორი იყო თვითონ ჯარის შეკრების წესი. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ მე-7 საუკუნის ბიზანტიის შემოიღეს სახელმწიფოს ტერიტორიის დაყოფა ცალ-ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულებად, რომლებიც ერთსა და იმავე დროს სამხედრო ოლქის როლს თამაშობდნენ. ამგვარ ადმინისტრაციულ ერთეულს – სამხედრო ოლქს, ბერძნულად „თემა“ ერქვა⁴.)

ბიზანტიიდან შემოვიდა საქართველოში ეს წესი ტერიტორიის დაყოფისა, თუ საქართველოში შემუშავდა დამოუკიდებელი, როგორი იყო ზედმიწევნით თემებში ჯარის შეკრების წესი და პირობები – ეს საკითხები ცალკე გამოკვლევას მოითხოვს.

თუმცა სარანგებს „ხელთა აქვთ აზჯარი“, მაინც სარანგი სამხედრო რაზმის უფროსი კი არ არის, როგორც ს. კაკაბაძე განმარტავს, არამედ „რაოდენთა კაცთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბოროტნი კაცნი შეშინდნენ“ (საბა), ე. ი. წესრიგის დამცველნი იყვნენ მშვიდობიანობისას, შესაძლებელია, ომის დროსაც ბრძოლის ველზე.

ზედა მოატყდა მჭვრეტელი, გახდეს ზათქი და ზა-

რები.

) Ф. И. Успенский „История Византийской империи“, том I, часть II, изд. Брокгауз-Ефрон, С-Петербург, гл. VII. და Г. Дельбрюк „История военного искусства в рамках политической истории“, т. III, гл. VII, изд. Госвоениздат. Москва, 1933 г.

ვერ იჭირვიდეს სარანგნი, მუნ იყო არ სიწყნარები

და მეორე შემთხვევაში

„შუკათა მოდგეს ვაჭარნი, ყოვლგნით მჭვრეტელ-
თა ჯარია:

შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქეთ მათ აბჯა-
რია;

მოიჯრებოდეს ჯალაზნი, სარანგთა დამსაჯარია“.

როგორც სჩანს, ჩვეულებრივი ყოფილა მშვიდობიანო-
ბის დროს მგზავრების (მეტადრე ვაჭრების) გაძარცვა მე-
კობრების მიერ და ამის გამო ჩვეულებრივია შეიარაღე-
ბულ დამცველის გაყოლება, რაც ასე დამახასიათებელია
ფეოდალური ხანისათვის.

„მათი ბადრაგა ავთანდილ უძღვის გულითა ქველი-
თა“ (1100).

საგულისხმოა კიდევ მეთვალყურე დარაჯის დანიშვნა
ბრძოლის დროს:

„საღამოს ჟამს დაიზახა ქედით მათმან დარაჯამან“

ეს ცხადი საბუთია იმისი, რომ ავტორისდროინდელ
სამხედრო წრეებში კარგად ჰქონდათ შეგნებული მოულოდ-
ნელ თავდასხმის მნიშვნელობა, იცოდნენ, რომ მოწინა-
აღმდეგის მიერ შესაძლებელი იყო სხვადასხვა მანევრი და
ამ მანევრის წინააღმდეგ ზომებს ღებულობდნენ.

„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ხშირად ხმარობს სიტ-
ყვებს „ყმა და მოყმეს“ რაინდის მნიშვნელობით (ფეოდა-
ლურ ხანისა). აქ საინტერესოა ერთი გარემოება: თუმცა
იმ ორ სიტყვას თითქმის ერთსა და იმავე მნიშვნელობით
ხმარობს ავტორი, მაგრამ ცოტაოდენი განსხვავება მაინც
მოსჩანს ამ ორ ტერმინს შორის.

მოყმე მთელ ნაწარმოებში ნახმარია 36-ჯერ, ამათში ჯერ ავთანდილის შესახებ, 10-ჯერ ტარიელის და ჯერ ფრიდონის შესახებ, სხვა შემთხვევაში ავტორი ხმარობს მოყმეს, როდესაც მოგვითხრობს განყენებულ პიროვნებებზე. არც ჩაჩნაგირს, არც სამ ძმა ხატაელს, ან ნაწარმოების სხვა პიროვნებას ავტორი მოყმეს არ უწოდებს, თუმცა იმათ ყმებად მოიხსენებს, როგორც ხშირად ტარიელს, ავთანდილს და ფრიდონს. აქედან მოსჩანს, ვიმეორებთ, ერთგვარი განსხვავება ამ ორ ტერმინს შორის, მაგრამ ეს საკითხიც მოითხოვს ცალკე გამოკვლევას. როგორც სჩანს, ყმებს თან ახლდათ მეაბჯრენი:

„ჩვენ ვიახლენით სამთავე სამნივე მეაბჯრენია“

ეუბნებიან სამნი ძმანი ხატაელნი ავთანდილს.

სამხედრო გაწვრთნა-მომზადება – როგორც ნაწარმოებიდან სჩანს, მშვილდოსნობა, შუბოსნობა, ხრმლითკვეთება იყო საგნები, რომლებიც ყველა მებრძოლს უნდა შეესწავლა და რითაც იგი ფასდებოდა. ტარიელი თავის აღზრდაზე რომ უამბობს ავთანდილს, მოუთხრობს:

„თვით შუბოსანნი ჩემებრივ არავინ არ ეგებიან“

მეორე შემთხვევაში:

„ჩემგან ხრმლითა განაკვეთი ნახეს, მეტად გაუკვირდეს“ (496).

როსტევან მეფე მოსთქვამს:

„ღმერთმან არ მომცა ყმაშვილი, ვარ საწუთროთა
თმოზითა,
ანუცა მყვანდეს მშვილდოსნად, ანუ კვლავ ბურ-
თაოზითა“ (65).

ყველა ცალკე მებრძოლს გაწვრთნა-მომზადება ამ საგნების ვარჯიშში გამოიხატებოდა, მებრძოლთა კოლექ

ტივი კი, როგორც სჩანს, იწვრთნებოდა ნადირობით. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ძველი დროის ნადირობა რთული და პასუხსაგები საქმე იყო. გარეული ნადირი და მხეცი იმდენად მრავლად იყო, მეორე მხრივ იარაღი შედარებით იმდენად პრიმიტიული, რომ ნადირობა მოითხოვდა დიდ გამბედაობას, ხერხს, მონადირეთა მოქმედების ურთიერთ შეთანხმებას. პასუხსაგები საქმეც იყო, რადგან გარეული ნადირი ხშირად შემოსეულ მტერზე ნაკლებ ზარს არ სცემდა მოსახლეობას. ბოლოს, დახოცილი ნადირი შესამჩნევი წყარო იყო შემოსავლისა. ამით აიხსნება, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გმირები შედარებით ხშირად მართავენ ნადირობას.

ნადირობა, ბურთაობა, ასპარეზობის მონაწილე მშვიდობიან დროს იჩენდა მეზრძოლის თვისებებს და ამითვე ფასდებოდა ვაჟკაცი. ამით აიხსნება ავთანდილის გაბედული პასუხი როსტევან მეფის ჩივილზე:

„მიწამცა თქვენი ავთანდილ თქვენს წინა მშვილდოსანია)

ნაძლევი დავდვით, მოვასხენით მოწმედ თქვენივე სპანია:

მოსასპარეზედ ვინ მგავსო? ცუდიღა უკუთქმანია, გარდამწყვეტელი მისიცა ბურთი და მოედანია“ (69).

საბრძოლო წყობილება და ბრძოლის წარმოების წესი. როგორც სჩანს, განსაზღვრული, წინასწარ გამომუშავებული საბრძოლო წესი და, მაშასადამე, საბრძოლო წყობილებაც უნდა ყოფილიყო. ტარიელმა ხატაელებს შეუთვალა:

„ბრძანეთ, მოდით, შემებენით ვითა წესი დი რიგია“

მართალია, ავტორი არ ასწერს დაწვრილებით საბრძოლო წყობილებას. ცხადია, ეს არც საჭირო, არც სავალდებუ-

ბულოა მხატვრული ნაწარმოების ავტორისათვის, მაგრამ მაინც ნაწარმოებიდან სჩანს, რომ ავტორმა კარგად იცის იმდროინდელი საბრძოლო წყობილება და ბრძოლის წესები. როგორც სჩანს, ტაქტიკური ერთეული რაზმი იყო. ბრძოლაში რამდენიმე რაზმი ღებულობდა მონაწილეობას.

ტარიელი ავთანდილს ხატაელებთან ბრძოლას რომ უამბობს, აღნიშნავს:

**„ერთობ სრულად ამოვწყვიტე წინა კერძი რაზმი
ორი“ (489).**

რაზმი რამდენიმე კეცის ანუ მწკრივასაგან შესდგებოდა.

როგორც ეტყობა, რაზმის მწკრივის ანუ კეცის რიგ-ხვი განსაზღვრული არ უნდა ყოფილიყო. ტარიელი ხატაელთა ჯარის შესახებ ამბობს:

„შეჰქმნეს რაზმი მრავალ კეცი“ (486).

რაზმი განსაზღვრულ წესით უნდა მდგარიყო, უეჭველია, ერთიმეორის გვერდით და სიღრმეში მჭიდროდ დაკავშირებული, იმავე ადგილას ტარიელი ამბობს:

**„მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუ-
შლელად“ (487).**

ბრძოლა, როგორც მოსალოდნელია, წარმოადგენს ორ პირისპირ დამდგარი „მრავალკეცი“ რაზმების შეხლას. მაგრამ ბრძოლა უბრალო შეხლა და ჭიდილი კი არ არის, როგორც, ვთქვათ, საშუალო საუკუნოებში ევროპელ რაინდებს შორის, არამედ სამხედრო ხელოვნების უფრო მაღალი საფეხურია. ბრძოლაში სხვადასხვა ტაქტიკურ ხერხსაც მიჰმართავენ: ჩასაფრებას, დაზვერვას, შემოვლას, მოწინააღმდეგის შეცდომაში შეყვანას და მოულოდნელად თავდასხმას. ეტყობა, ყველაფერი ეს მაშინ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.

ტარიელი ხატაელებთან ბრძოლის დასაწყისს ასე ასწერს:

„კვამლი შეჰქმნეს ლაშქართათვის, დამალული გა-
ამჟღავნეს;
სამალავით გამოვიდეს, თავნი ორგნით აქარავნეს“

ბრძოლა იწყება შუბით, რომ აერივნათ მოწინააღმდეგის „მრავალ კეცი“ რაზმი, რომელიც „წყნარად სდგეს და აუშლოლად“ და შემდეგ ხმალდახმალ ეკვეთებიან ერთმანეთს; ბრძოლას იწყებს ყველაზე ძლიერი მეზრძოლი და სცემს იმ ადგილას, სადაც მოწინააღმდეგის „უფროსი რაზმი“ ეგულება.

მას მხარს უჭერენ „ერთობილნი“ და ამ ხელჩართულ ბრძოლით სწყდება საკითხი. ტარიელი ასე ასწერს ხატაელებთან ბრძოლას:

„შუბი ვსთხოვე, ხელი ჩავყავ მუზარადის დასარ-
ქმელად,
საომარად ატეხილი ვიყავ მათდა გამტეხელად;
ერთსა წავსწვდი უტევანსა, წავგრძელდი და წავე
გრძელად.
მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუ-
შლელად“ (487).

ახლოს მიველ, შემომხედეს, შმაგიაო, ესე თქვესა.
მუნ მივმართე მკვლავ-მაგარმან, სად უფროსი ჯარი
დგესა:

კაცს შუბი ვკარ, ცხენი დავეც; მათ ორნივე მიჰხედეს
მზესა,

შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ, – ვაქებ, ხრმალო,
ვინცა გლესა! (488).

შიგან ასრე გავერივე, გნოლის ჯოგსა, ვითა ქორი.
კაცი კაცსა შემოვტყორცნე, ცხენ-კაცისა დავდგი
გორი;

კაცი, ჩემგან განატყორცნი, ბრუნავს ვითა ტანა-
ჯორი;
ერთობ სრულად ამოვწყვიტე წინაკერძი რაზმი ორი“

„ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი
დიდი“ (490).

ბრძოლას თუ ლაშქრობას წინ უსწრებს დაზვერვა და
საერთოდ საჭირო ცნობების შეკრეფა. ფატმანი, უეჭვე-
ლია, ავთანდილის კარნახით, სწერს ნესტან დარეჯანს:
„ჩვენ ამისთვის ესე მონა გამოვგზავნეთ თქვენსა წინა.
ვსცნათ ამბავი ქაჯეთისა, მოსრულმანცა ქაჯნი შინა?
მანდაურთა მეომართა ანგარიში წვრილად გვინა,
ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავადი მათი ვინა“ (1336).
რაცა იცი მანდაური, მოგვიწერე გაამჟღავნე“ (1337).

ეს, ასე ვთქვათ, სტრატეგიული დაზვერვაა, მაგრამ
უშუალოდ ბრძოლის წინაც ხდება დაზვერვა, ე. ი. ტაქ-
ტიკურ დაზვერვასაც ჰქონდა იმ დროს ადგილი.
ავტორი მოგვითხრობს, რომ ქაჯეთის ციხის აღების
წინ ტარიელმა და მისმა მეგობრებმა „მას ღამით უქმნეს
სადარნო, ⁴⁾ უცრუო ანაჩქარები“ (1479).

აღსანიშნავია კიდევ საუცხოო ხერხი, რომელსაც
მიმართეს ვეფხისტყაოსნის“ გმირებმა ქაჯეთის ციხის
ასაღებად ტარიელის რჩევით:

„მაგა თათბირსა, ესე სჯობს, ვქმნათ ჩემი მონახსე-
ნები:

გავიყოთ კაცი ას-ასი, რა ღამე ჩნდეს ნათენები,
სამთავე სამგნით მივმართოთ, ფიცხლავ დავსხლი-
ტოთ ცხენები“ (1471).

„ფიცხლავ შევებნეთ, შევსჯარნეთ, ვერ მოგვა-
სწრებენ კარებსა.

სამთაგან ერთი შევუალთ, სხვა გარეთ ვსცემდეთ
გარებსა,

სადარნო დაზვერვას ნიშნავს.

**მან ერთმან შიგნით შიგანნი მივსცეთ სისხლისა ღვა-
რებსა“ (1472).**

აქ მოცემულია ჩინებული ხერხი ადგილობრივ გამაგრებულ მოწინააღმდეგეზე შეტევისა. აქ არის შემდეგი მართებული აზრი: მომგერიებელს არ ძალუძს ყველგან ძლიერი იყოს და მისი ძალისა და ყურადღების უფრო მეტი დაქსაქსისათვის საჭიროა შეტევა სწარმოებდეს რამდენიმე მხრით, რადგანაც „სამთაგან ერთი შეუვალო“, რამდენიმე მხრიდან შეტევით უფრო ადვილად ვუპოვნით მომგერიებლებს სუსტ მხარეს, გავარღვევო მასო. გაირღვევა თუ არა ერთი ადგილიც კი მომგერიებლისა, იქ უნდა გაძლიერდეს შეტევა: „მან ერთმან შიგნით შიგანნი მივსცეთ სისხლისა ღვარებსა“, თუმცა დანარჩენებმაც არ უნდა შეანელონ შეტევა: „სხვა გარეთ ვცემდეთ გარებსა“, რომ მომგერიებლებმა ვერ შესძლონ სხვა ადგილიდან გააძლიერონ მოგერიების ხაზი იმ ადგილას, სადაც იგი გაირღვა.

თუ რამდენად მაღალი კულტურის გამომხატველია ეს ხერხი ბრძოლისა, საკმარისია გავიხსენოთ, რომ იგი დღესაც ცოცხალია სამხედრო ხელოვნებაში.

არის ნიშანი იმისა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის დროინდელ ბრძოლებში რეზერვის გამოყენებასა ჰქონდა ადგილი;

**„უკანანიცა ლაშქარნი მოესწრნეს მათ გაქცეულთა.
დაუწყეს პყრობა, ჩამოყრა შემინებულთა, ძლე-
ულთა“ (494).**

დასაშვებია, რომ „უკანანიცა ლაშქარნი“ რეზერვის აღსანიშნავი იმდროინდელი ტერმინი იყოს, მაგრამ ეს საკითხი მოითხოვს უფრო მეტ დასაბუთებას და შემოწმებას სხვა წყაროებითაც.

ჯარის მართველობა – როგორც ნაწარმოებიდან სჩანს, მშვიდობიანობის დროს ჯარი იკრიბება მეფის ან ამირ-სპასალარის განკარგულებით: „**ვუბრძანე წვევა** ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია“ – უამბობს ტარიელი ავთანდილს. ამის გარდა ლაშქრობის წინ ამირსპასალარი სინჯავს ლაშქრის დარაზმულობას, მის მოკაზმულობას, აბჯარს, ტაიქთა სიმალეს, მებრძოლთა სიჩაუქეს და სიკეთეს:

„აღლუმი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა.

სიჩაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა.

ტაიქთა მათთა სიმალე, აბჯართა ხვარაზმულობა“ (495).

მაშასადამე, მშვიდობიანობის დროსვე ჯარის შეკრება, მისი შეიარაღება და მოკაზმულობა, ბრძოლისათვის გაწვრთნა-მომზადება ამირსპასალარის გამგებლობის და მართვის საქმეა.

ბრძოლის ველზე ჯარის მართველობა განისაზღვრება ამირსპასალარის მიერ წინასწარ გეგმის შედგენით და საჭირო განკარგულების გაცემით, რომლის მიხედვითაც ჯარი იბრძვის:

„ვუბრძანე ჩაცმა აბჯრისა ლაღმან სიტყითა ხაფითა;

დავეკაზმენით საომრად ჯაჟვ-ჯავშანითა, ქაფითა;

რაზმი დავაწყევ, მივმართე, წაველ დიდითა სწრაფითა“

ზოგიერთ შემთხვევაში თათბირსაც მართავენ, სადაც წინასწარ მუშავდება ბრძოლის გეგმა. დამახასიათებელია, რომ თათბირში მონაწილეობას იღებენ მხოლოდ უმაღლესი თანამდებობის პირნი და გადაწყვეტი სიტყვა მაინც ამირსპასალარს ეკუთვნის:

„დაასკვნეს იგი თათბირი, ტარიას განაზრახები“ (1475)

ქაჯეთის ციხის აღების წინ.

თვით ბრძოლის მსვლელობაში ამირსპასალარის მეთაურობა მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ პირადი ვაჟ-

კაცობით მაგალითი უჩვენოს თავის მეზრდოლთ და ამით გაამხნევოს ისინი:

**„მუნ მივმართე მკლავ-მაგარმან, სად უფროსი ჯარი
დგეს“ (1488).**

„შიგან ასრე გავერივე, გნოლის ჯოგსა ვითა ქორი“

**„ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი
დიდი“ (490).**

დისციპლინა: როგორც ნაწარმოებიდან სჩანს, ჯარში დამყარებულია მტკიცე დისციპლინა, ყველაფერი, როგორც მშვიდობიანობისას, ისე ბრძოლის დროს სრულდება ბრძანებისა და განკარგულების თანახმად:

**„ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია“
იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი მოკრბეს ინდოთა სპანია“**

**„ვუბრძანე ჩაცმა აბჯრისა ლაღმან სიტყვითა ხა-
ფითა;
დავეკაზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, ქაფითა;
რაზმი დავაწყევ, მივმართე, წაველ დიდითა სწრა-
ფითა“ (483).**

საინტერესოა გავიხსენოთ, რომ ფეოდალურ ხანის ჯარს ნაკლებად სწამდა დისციპლინა; მას უფრო ახასიათებდა ანარქია, როგორც მშვიდობიანობის დროს, ისე ბრძოლის ველზე. ფეოდალ-რაინდისათვის წარმოუდგენელი იყო, რომ ბრძოლის ველზე მას წინასწარ, სხვის მიერ გამომუშავებული წესით ან მით უფრო განკარგულებით ემოქმედნა. ფეოდალურ ხანაში ჯარში შეთანხმება, მოლაპარაკება შესაძლებელი იყო, ბრძანება კი არავითარ შემთხვევაში.

იმისათვის, რომ „ვეფხისტყაოსნიდან“ ამოკრებილი ცნობები გამოვიყენოთ მომავალში როგორც დამუშავე

ბული მასალა სამხედრო ხელოვნების ისტორიისათვის, საჭიროა გამოვარკვით ორი საკითხი:

რომელ ხანას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის მიერ აღწერილი სამხედრო ხელოვნება.

რომელ სოციალურ-ეკონომიურ ფორმაციას გამო-
ხატავს იგი.

ცხადია, ამ საკითხების გამოსარკვევად საჭიროა „ვეფხისტყაოსნის“ ყოველმხრივ შესწავლა. საქმეს კიდევ ის ართულებს, რომ დღევანდლამდე არ არის შესწავლილი და გამოცემული საქართველოს სამხედრო ხელოვნების ისტორია. ამის გამო ჩვენ შეგვიძლიან გამოვსთქვათ მხოლოდ რამდენიმე მოსაზრებანი ამ ორი საკითხის გასაშუქებლად.

„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი არ იცნობს მონღოლთა სამხედრო ხელოვნებას.

სამხედრო ხელოვნების ისტორიიდან ვიცით და მონღოლთა დროის ჟამთააღმწერელიც მოწმობს, რომ მონღოლები იყვნენ „საჭურველსა არა-რასა მქონებელნი, მშვილდისა და ისრისა კიდე“, სამაგიეროდ „მოისარნი იყვნეს რჩეულნი, მაგრითა მშვილდითა უცთომრად მსროლელნი, რომელთა საკრავსა ვერა-რა-მან საჭურველმან დაუდგნის. უფროს ცხენსა ზედა იყვნეს მხნე, რამეთუ აღ-ზრდა მათი ცხენსა ზედა იყვის“ („ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა, 1897 გვ. 499). ამის გამო მონღოლთა სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია სასროლი იარაღით ბრძოლა. მათი ბრძოლის მთავარი ხერხი იმაში გამოიხატებოდა, რომ ცხენოსანთა დიდი მასა ეცემოდა მოწინააღმდეგეს და უშენდა ისარს. თუ პირველი ტალღა ცხენოსან მოისრებისა ვერ შეარყევდა მოწინააღმდეგეს, იგი უკან იხევდა და მოწინააღმდეგეს მიესეოდა მეორე ტალღა ცხენოსან მოისრებისა.

თემურლანგი მოითხოვდა, რომ ბრძოლის ველზე სიღრმეში ამგვარი ტალღა, ანუ ეშელონი მდგარიყო. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ეს მოთხოვნილება უფრო თეორიული იყო. სინამდვილეში ეშელონების რიცხვი უფრო მცირე იყო მაგრამ არანაკლებ სამისა.

ასე ღრმა საბრძოლო წყობილება სხვა ღონისძიებასთან ერთად საშუალებას აძლევდა მათ გარშემორტყმოდნენ მოწინააღმდეგეს და გაეჟლიტათ იგი; სწორედ ასეც მოიქცნენ მონღოლები საქართველოში პირველი შემოსევის დროს იმ ბრძოლაში, რომელზედაც ჩვენი ისტორიკოსი სწერს: „ნახევარი ივლტოდეს თათარნი და ნახევართა მზირი ეყო და უკანით მოუხდეს. მაშინ მოიწია რისხვა ზეგარდამო... და ივლტოდეს ქართველნი და თვით მეფე ლაშა, და ურიცხვი სული ქრისტიანე მოკვდა“ („ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა, წ. გვ. 505).

მკვეთრი იარაღის მქონე ჯარი, უმეტეს შემთხვევაში ქვეითი, მონღოლების ჯარში დამხმარე როლს თამაშობდა, თუმცა ყველაზე კარგ ჯამაგირს მონღოლთა ჯარში ქვეითი ჯარისკაცი ღებულობდა. ცხენოსან ჯარის მიერ დამარცხებული მოწინააღმდეგის დატყვევება თუ ამოჟლეტა, ციხე-ქალაქის ალყის შემორტყმა, მეციხოვნეობა და სხვა ამგვარი რამ, აი ის ამოცანები, რომელნიც ვალად ედვა მონღოლთა მკვეთრ იარაღის მქონე ქვეითა ჯარს.

პირიქით, როგორც საერთო სურათი ბრძოლებისა, რომელიც აწერილია „ვეფხისტყაოსანში“, ისე ნაწარმოებიდან ამოკრებილი ცალკე ფაქტები გვარწმუნებენ, რომ ავტორისდროინდელ ბრძოლებისათვის დამახასიათებელია მკვეთრი იარაღით მოქმედება.

საკმარისია გავიხსენოთ საერთო სურათი ინდო-ხატა-

ელთა ბრძოლისა, ან ის ფაქტი, რომ ტარიელი აქებს არა მშვილდისრის გამკეთებელს, არამედ ხმლის გამ-
ლესავს: „**შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ, ვაქებ, ხრმალო,
ვინც გლესა**“ და იქადის არა მშვილდ-ისრის ნამოქმედ-
რით, არამედ ხმლის ნაკვეთით: „**ჩემგან ხრმლითა განაკ-
ვეთი ნახეს, მეტად გაუკვირდათ**“, რომ დავრწმუნდეთ
წამოყენებულ დებულების სიმართლეში.

ნადირობის გარდა, ბრძოლების აღწერის დროს „ვეფ-
ხისტყაოსნის“ ავტორი მხოლოდ ერთხელ იხსენიებს
მშვილდ-ისარს, ისიც გაკვრით (649). მეზრძოლის იარაღის
აღწერის დროსაც არ იხსენიებს ავტორი მშვილდ-ისარს.

**„კიდობანი გახსნეს, ჰპოეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,
რასაცა ვით შეიმოსნენ მეომარნი სამნი ყმანი.**

ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული მათი გვანი“.

ჯარი თუ უკან იხევს, მხოლოდ დამარცხებული ან
შედრწუნებული მოწინააღმდეგის სიმრავლე-სიძლიერით.
აქედან ცხადია, რომ ავტორი არ იცნობს მონღოლთა
სამხედრო ხელოვნებას.

თუ მხედველობაში ვიქონიებთ იმ გარემოებას, რომ
მონღოლთა შემოსევას და მათ გაბატონებას საქართვე-
ლოში დიდი გამოძახილი ჰქონდა, ძნელი წარმოსადგენია,
რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ცხოვრებულიყო მონ-
ღოლების შემოსევისას, ან მის შემდგომ და არავითარი
გავლენა არ მოეხდინა მის შეხედულებაზე მონღოლების
სამხედრო ხელოვნებას. უფრო სწორია ვიფიქროთ, რომ
„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ცხოვრობდა მონღოლების
შემოსევამდე საქართველოში და მის მიერ აწერილი სამ-
ხედრო ხელოვნება ეკუთვნის მონღოლების შემოსევის წი-
ნა ხანას.

სამხედრო ხელოვნება, რომელიც აწერილია „ვეფ-
ხისტყაოსანში“, გარკვევით განსხვავდება საქართველოს

მეზობელ აღმოსავლეთ ერების, ირანელებისა და არაბების სამხედრო ხელოვნებისაგან.

ირანელებისა და არაბების, როგორც მონღოლების და საერთოდ აღმოსავლეთის ერების სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია სასროლი იარაღით ბრძოლა. „ხრმალი და მოკლე შუბი გამოიყენებოდა (ირანელების მიერ) მხოლოდ როგორც მეორეხარისხოვანი იარაღი“. ⁵⁾.

იმავე ავტორის აზრით ირანელების მთავარი იარაღი ისარი იყო. მართალია, ჰანს დელბრიუკი თავის გამოკვლევაში ემყარება ცნობებს, რომელნიც ამოკრეფილია ესქილის დრამატულ ნაწარმოებიდან „სპარსელები“ და ეს ცნობები უძველეს ხანას ეკუთვნის, მაგრამ საკმარისია გავიხსენოთ ირანელ მე-10 საუკუნის მწერლის ფირდოუსის ნაწარმოები, „შაჰ-ნამე“ და დავრწმუნდებით, რომ ირანელების სამხედრო ხელოვნებას საშუალო საუკუნოებშიაც ისარი ახასიათებდა. ჯერ ერთი, არ არის „შაჰ-ნამე“-ში აწერილი ბრძოლა, რომ მშვილდ-ისარი მოხსენებული არ იყოს. ამის გარდა, ისარს „შაჰ-ნამე“-ს ავტორი მოიხსენებს, როგორც მებრძოლის მთავარ იარაღს. ამ დებულების დასამტკიცებლად „შაჰ-ნამეს“ მკითხველი ბევრს საბუთს იპოვნის; მოვიყვანთ რამდენიმეს:

„მე გავსცემ როსტომს პასუხსა, ესე დღე მენატრებოდა, ისრითა უზამ პასუხსა“ . . . (3656).

„ჰკრა მკერდსა არყის ისარი, აშქაფუმ გარდახდებისა, გარე შეიქცა, მობრუნდა, როსტომ მათისა ნებისა; თურქთა წაიღეს ისარი, სისრულე ეკვირვებისა, შუბისა ტარსა უფროა, ამას ვინ დაუდგებისა“ (3589).

„ჰკრა ისარი მუზარადსა, სისხლთა რევით ტვინი ნახა,

Г. Дельбрюк – „История военного искусства в рамках политической истории, „Госиздат“ Москва, 1936 г. т. I. გვ. 74.

ტუსის თვალთა დაუბნელდა, ცრემლიანმა ივაგლაზა

„მისის მშვილდით შეტყორცნილსა ისართანა ქვანი
ლობდეს“ (3358) ⁶⁾.

და სხვა.

ესევე ითქმის არაბების სამხედრო ხელოვნების შესახებ: „მთავარი განსხვავება, სწერს დელბრიუკი არაბების შესახებ, დასავლეთისაგან გამოიხატებოდა იმაში, რომ მათში უფრო გახშირებული იყო მშვილდი და ისრის ხმარება“ ⁷⁾.

ჩვენ კი ვიცით, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ აწერილ სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია შუბით და უმთავრესად ხმლით ბრძოლა. თუმცა უნდა ითქვას, რომ როგორც სჩანს, „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი იცნობს არაბთა სამხედრო ხელოვნებას, ან, უკეთ ვსთქვათ, „ვეფხისტყაოსანში“ არის ორი ადგილი, რომელიც ცხადყოფს არაბების სამხედრო ხელოვნების, თუმცა ცოტაოდენ, მაგრამ მაინც გარკვეულ გავლენას.

ა) ერთ ადგილას ტარიელი უამბობს ავთანდილს მოწინააღმდეგე მებრძოლების შესახებ „ქვითა დავლეწეთ წვივებო“, თუმცა ავტორი იარაღის შესახებ არაფერს ამბობს, მაგრამ ჩვენ ერთი არაბული ნაწარმოებიდან ვიცით, რომ არაბთა მებრძოლნი ჩვეულებრივ ცხენზე მარჯვნივ და მარცხნივ ხურჯინის თვალში 30 ქვას ატარებდნენ⁸⁾, უეჭველია მოწინააღმდეგის წვივების დასაღწად. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ტარიელს და მის თანამებრძოლთაც ცხენებზე თან ჰქონდათ იმავე მიზნით ქვები

ტისა, ქ. ტფილისი, 1934 წ.

ივანე დელბრიუკი, „ისტორია სამხედრო ხელოვნებისა“

Г. Дельбрюк – „История военного искусства в рамках

და ბრძოლაში გამოიყენეს იგი. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარია, როგორ დალეწეს წვივები.

ბ) არაბთა ტაქტიკოსები ამბობდნენ: „წინასწარმეტყველს საღამოთი უყვარს გამარჯვებაო“. ეს იყო დედა-აზრი მათი ბრძოლის წარმოების წესისა. არაბები ბრძოლის კრიზისს საღამომდე მიიყვანდნენ ხოლმე და ამ მომენტისათვის მათ ჰყავდათ ჯარის ცალკე წყება, რომელსაც უწოდებდნენ „რისხვის საღამოს“. ეს წყება მხოლოდ ბრძოლის დამთავრებისას, საღამოს ჟამს ეკვეთებოდა მტერს, რისხვასავით ეცემოდა მას და ამარცხებდა. ტარიელი ასე ასწერს ხატაელებთან ბრძოლის დამთავრებას:

„საღამოს ჟამს დაიზახნა ქედით მათმან დარაჯამან:

ნულარა სდგათ, წავედითო, კვლა მოგვხედნა რის-
ხვით ცამან,

მოვა მტვერი საშინელი, შეგვაშინა ამად ამან.

ნუთუ სრულად ამოგვწყვიტნეს უთვალავმან, ბევრმან
სპამან“ (491).

მართლაც, ამ წყებამ რისხვა დასცა მტერს და გამარჯვება მიანიჭა ტარიელს.

უექველია, ეს ორივე ადგილი არაბთა სამხედრო ხელოვნების ანარეკლია.

„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის მიერ აწერილ სამხედრო ხელოვნებას ძალიან ბევრი რამ აქვს საერთო ბიზანტიის სამხედრო ხელოვნებასთან.

„ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით ჯარი ეწყობა და უექველია, იკრიბება კიდეც „თემ-თემად“. ბიზანტიაშიც იკრიბება და ეწყობა „თემ-თემად“. „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით მეგრძოლის შეიარაღების მთავარი საგნებია „ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული“. ბიზანტიაშიაც ამგვარი იარაღია. ერთი დამახასიათებელი წვრილმანი შეიარაღებისა: აღმოსავლეთის ერების მეგრძოლთ მუზა-

რადი პირახდილი ჰქონდათ; სხვანაირად არც შეიძლება
ბოდა, რადგანაც დახურული მუზარადი ზღუდავს მხედვე-
ლობას. შეზღუდულ მხედველობით კი მეტად ძნელია
მშვილდისრის გამოყენება. ხმლით მოქმედებისათვის შე-
ზღუდული თვალთახედვაც საკმარისია. სამაგიეროდ პირ-
დაფარული მუზარადი იფარავს პირისახეს მტრის იარა-
ღისაგან. ბიზანტიელების მეზრძოლთა მუზარადი პირდა-
ფარული იყო. ასეთსავე მუზარადს ატარებენ „ვეფხისტყაოსნის“
გმირები; ავტორი ერთ ადგილას ტარიელსა
და ავთანდილის შესახებ ამბობს: „**დაეხურა ზარადე-
ბი, პირსა მათსა უფარვიდა**“. „ვეფხისტყაოსნის“
მიხედვით ჯარი უმთავრესად ცხენოსნებისაგან შედგება,
ქვეითა ჯარს თითქმის არ იხსენიებს ავტორი. ბიზანტი-
აშიაც ჯარის მთავარი ნაწილი ცხენოსნები იყვნენ. საკმა-
რისია მოვიყვანოთ ნიკიფორ ფოკას მოწმობა: „სარდალს,
როდესაც ხუთი ან ექვსი ათასი მძიმედ შეიარაღებული
ცხენოსანი ჰყავს და ღმერთი შველის, მეტი არაფერი არ
ესაჭიროება“. დაბოლოს, რაც უმთავრესია, ბიზანტიის
სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია მკვეთრი
იარაღით (ხმალი) ბრძოლის წარმოება; როგორც დავინა-
ხეთ, „ვეფხისტყაოსანში“ აწერილ სამხედრო ხელოვნები-
სათვისაც დამახასიათებელია მკვეთრი იარაღით ბრძოლა.
ჩვენის აზრით, მოყვანილი ფაქტები საკმარისია წამოყენე-
ბული დებულების დასამტკიცებლად, სხვას რომ არ
გამოვუდგეთ.

ზემოთმოყვანილი საბუთების მიხედვით ჩვენ შეგვი-
ძლიან გამოვთქვათ საერთო მოსაზრება, რომ სამხედრო
ხელოვნება, რომელიც აწერილია „ვეფხისტყაოსანში“,
ეკუთვნის იმ ხანას, როდესაც საქართველოში ჯერ მონ-
ღოლების გავლენა არ იყო, აღმოიფხვრა, სამხედრო ხე-
ლოვნებაში მაინც, ირანის გავლენა, საგრძნობლად შე-

სუსტდა გავლენა არაბებისა და ფეხი მოიკიდა ბიზანტიის გავლენამ ან, უკეთ ვსთქვათ, ბიზანტიის და საქართველოს კულტურას ბევრი რამ საერთო ჰქონდათ.

ცხადად სჩანს სამხედრო ორგანიზაციაში, რაინდობა – ყმობის და ქალის კულტი, ყველა ეს უტყუარი ნიშანია საშუალო საუკუნეების ევროპული ტიპის ფეოდალური ხანის რაინდობისა. მაგრამ ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ფეოდალური ხანის სამხედრო ხელოვნება ფრიად დაბალ საფეხურზე იდგა. ფრანც მერინგი ⁹⁾ ფეოდალური ხანის ბრძოლასა და მისი საფუძვლისა და მისი ტიპისა და მისი დანიშნულების კი უბრალო ჭიდილი იყო და ცოდვაც კია იმაზე ლაპარაკი, რომ ისინი ცოტათი მაინც სამხედრო ხელოვნებას გამოხატავდნენ“. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი კი აგვიწერს ისეთ ხერხებს, რომლებიც იმდროინდელ სამხედრო ხელოვნებას მაღალ საფეხურზე აყენებს. მართლაც ბრძოლის წინ მტრის დაზვერვა, ბრძოლის დროს ფრთების შემოვლა, ისიც წინასწარ შემუშავებული წესით და ჩასაფრება, მეთვალყურე დარაჯის გამოყოფა, უეჭველია, ფრთების და ზურგის დაცვის მიზნით, რაზმების განსაზღვრული წესით დაწყობა, რომელნიც წყნარად სდგეს და აუშლელად“, ჯარის მართველობის წესი და მტკიცე დისციპლინა, დაბოლოს საუცხოო ხერხი ციხის აღებისა – ყველაფერ ამის შედარება-შეფარდება ევროპის ფეოდალური ხანის რაინდების შეხლა-ჭიდილთან მართლაც რომ ცოდვავა. ცხადია, იმდროინდელი სამხედრო ხელოვნება გამომხატველია უფრო მაღალი კულტურისა, ვიდრე ფეოდალური ხანის კულტურა, მაგრამ ამ საკითხს ცალკე გამოკვლევა ესაჭიროება.

Фр. Меринг – „Очерки по истории войны и военного искусства“. გვ. 70.

АЕВАН ГАРСИАШВИЛИ

„ВИТЯЗЬ В БАРСОВОЙ ШКУРЕ“

Материалы по истории военного искусства

Грузия 1937 Тбилиси